

ZİYA GÖKALP'İN BATI MEDENİYETİNE BAKIŞI*

Yılmaz ÖZAKPINAR**

Ziya Gökalp'in, Avrupa toplumlarının kültürlerinden etkilenişi, kendi yaşadığı toplumun kültüründe olmayan bir şeyi, bilimsel düşünme disiplini o kültürlerde fark etme yoluyla olmuştur. Bu niteliği o kadar önemli ve belirleyici görmüştür ki onu Avrupa toplumlarının ortak medeniyet esası olarak kabul etmiştir. Avrupa toplumlarının her birinin çeşitli derecelerde değişik ve kendine özgü olan hayat tarzlarını ise onların ayrı kültürleri olarak görmüştür. Gökalp bu kavramlaştırmayı yaparken medeniyeti akla, metoda ve bireysel iradeye, kültürü ise duygulara, sezgilere ve kolektif oluşuma dayandırıyor.

Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak" formülü bu kavramlaştırma biçimi ile ahenklidir. Ona göre Türklüğümüz ve İslamlığımız kendimize özgü kültürümüzü oluşturur. Bilim ile özdeş olan çağdaşlığı ise Batı medeniyetine girerek yakalayacağız. Bu formül ve onun dayandığı kültür ve medeniyet kavramı, ortaya atıldığı dönemde psikolojik ve sosyal bir işlev görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci iyice hissedilmeye başlanmıştı ve toplumun ayakta kalmasını sağlayacak yeni bir yapılanmaya ihtiyaç vardı. Formül, ilk iki ögesiyle milliyetçilik idealini dile getiriyor ve İslamiyet'in millî benlik duygusuna katkısını vurguluyordu. Üçüncü öge ise topluma güç kazandıracak olan bilime ve teknolojiye işaret ediyordu. Ardı ardına gelen yenilgilerle maneviyatı sarsılan ve kendini savunma durumunda kalan toplum için bu formül çekici idi.

Çağdaşlık bilim ile özdeştir ve bilim Batı medeniyetinin esasıdır. Hiçbir toplumun bilimden geri durması düşünülemez. O halde Batı medeniyetine girmek gerekir. Bu sonuç mantık planında apaçık kendini kabul ettiriyor. Fakat acaba olgularla tutarlı mıdır? Yani gerçeklere uyuyor mu?

* I.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü tarafından 25-26 Ekim 2004 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen olan *Türkiye'de Sosyoloji - Ziya Gökalp Sempozyumu* konulu toplantıda sunulan aynı başlıklı bildirinin metnidir.

** Prof. Dr., I.Ü.E.F. Psikoloji Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.

Bir medeniyete girmek isteyen bir toplumun ya medeniyeti yoktur ya da o toplum, medeniyetini değiştiriyor demektir. Bu noktada sorulması gereken bir soru var: Türk toplumu, Batı medeniyetine girmek isterken hiçbir medeniyete mensup mu değil, yoksa mensup olduğu medeniyetten mi çıkıyor? Öncesini bırakalım, Anadolu'da bin yıllık bir tarihi arkasında bırakmış Türk toplumu bir medeniyetin temsilcisi olmadı mı? Bu soruya olumsuz cevap verilemez. Öyle ise Türk toplumu Batı medeniyetine girerken Ziya Gökalp'in dediği gibi medeniyetini mi değiştiriyor? *Garba Doğru* makalesinde Gökalp, şöyle bir iddia ortaya koyar: Orta Asya'dan gelen ve Uzakdoğu medeniyetine mensup olan Türkler, Anadoluya girmeden önce İslamiyet'e girerken, bir taraftan da Uzakdoğu medeniyetini terk ediyor ve Roma medeniyetinin bir dalı olan Doğu medeniyetine, yani Doğu Roma medeniyetine giriyor. Yine aynı makalede Gökalp şöyle der: "Her medeniyet başka bir sisteme girer. Âdeta her medeniyetin başka bir mantığı, başka bir estetiği, başka bir hayat görüşü vardır. Bundan dolaydır ki medeniyetler birbirine karışamıyorlar. Yine bundan dolaydır ki bir medeniyeti bütün sistemiyle kabul etmeyenler, onun bazı kısımlarını alamıyorlar. Alsalar bile kendilerine mal edemiyorlar." Bu düşünceleri, Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği sırada Doğu medeniyetine girdiği varsayımı ile birleştirdiğimiz zaman zihnimizde bu sefer de şöyle bir soru beliriyor: Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun temelindeki İslam inancı, Türk toplumuna bir mantık, bir estetik, bir hayat görüşü verememiştir de Türkler bunları çok tanrılı Eski Yunan'dan ve Eski Roma'dan ya da Ortodoks Bizans'tan mı edinmiştir? Gökalp'in medeniyetlerin birbirine karışamadığı önermesi göz önünde tutulursa, řu sonucu çıkarmak kaçınılmaz olur: Demek ki Türkler, Anadolu'ya gelince Bizans medeniyetine girdi ve İslamiyet, onların mantığının, estetiğinin ve hayat görüşünün dışında kaldı. Bu sonuç, kabul edilebilir değildir; ne tarihsel ne de sosyolojik olgulara uyar.

Gökalp'in içine düştüğu güçlük, çağdaşlık ile Batı medeniyetini özdeş saymasından kaynaklanıyor. Gökalp, çağdaşlaşma derken bilimsel düşünme disiplinini kastetmekte haklıdır. Çünkü bu nitelik insan düşüncesinin başlangıçtan beri gelişiminde en son ortaya çıkan yeni bir aşamadır ve Avrupa'da son dört yüzyılda gelişip olgunlaşarak bugünkü düzeyine erişmiştir. Ama o bir kere oluştuktan sonra artık bir coğrafi bölgeyle sınırlanamaz. Bu düşünce niteliği, insanlığın bütün geçmişiyle beslenen bir insanlık potansiyelinin gerçekteşmesi olarak görülmelidir. Çünkü hiçbir medeniyetin kültürü sıfırdan işe başlamamış, önceki medeniyetlerin kazanımlarını koruyarak

ve kendi katkısını yaparak yola devam etmiştir. Bu bakımdan her insan topluluğunun insan olarak o niteliği kazanmaya hakkı ve ihtiyacı vardır. Bu anlamda çağdaşlaşmak bir insanlık onurudur.

Ziya Gökalp'in bu anlamda benimsediği çağdaşlaşmaya hangi milletten olursa olsun bir kimsenin karşı çıkmasının savunulur yanı yoktur. Gökalp, çağdaşlaşma ile Batı medeniyetine girmeyi aynı gördüğüne göre, bu durumda Batı medeniyetine girmeye karşı çıkmanın da savunulur yanının olmaması gerekir. Fakat bu sonucu kabullenmek zorunda olmak için Gökalp'in anladığı anlamda çağdaşlaşmanın Batı medeniyetine girme ile aynı şey olduğu önermesinin olgulara uyan doğru bir görüş olduğunun gösterilmesi gerekir.

Avrupa toplumlarının ortak bir medeniyet oluşturmasında ilk büyük etken Hıristiyanlık olmuştur. Hıristiyan dininin, dindar halkın dışında hiyerarşik bir örgüt olan Kilise kurumunu geliştirmesi ve Kilise'nin de manevi yol göstericiliği aşan siyasi ve ekonomik bir güç haline gelmesi, onu, bu gücü koruyabilmek için aşırı birtakım zorlamalara ve özgürlükleri kısıtlayıcı önlemler almaya yöneltmiştir. Rönesans, kafası işleyen insanların bu boğucu havadan kurtulmak için antikite eserlerine ulaşma çabasından doğmuştur. Eski Yunan ve Roma'da insan modeline göre tasarlanmış, fakat insanlardan farklı olarak çok güçlü ve yaşlanmaz olan tanrılar vardır. İnsanlar tanrılara öykünür. Bu ruhsal yönelişle insan, güce ve başarıya tapar. Kendi aklına güvenir. İşte edebiyatta, plastik sanatlarda ve felsefede insanı ön plana çıkaran eğilim, hümanizm akımını ve onun doğal uzantısı olarak bireyciliği ortaya çıkardı. İnsan aklından başka bir otorite tanımayan hümanizm, Kilise hegemonyasına karşı mücadelede etkili oldu. Kilise otoritesine karşı mücadele, olayların sürüklenmesi ile dine karşı tavır alma ile sonuçlandı. Hıristiyanlık Avrupalıların ruhunda etkisini devam ettirmekle birlikte sosyal hayatta bir dekor konumunda kaldı. Bugünkü Batı medeniyeti birincisi Hıristiyanlık, ikincisi Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinin güce ve başarıya tapan ruhu, üçüncüsü de hümanizm ve onun uzantısı olan bireycilik olmak üzere üç ögeli bir alaşımdır. Hayranlık uyandıran bilim, felsefe ve sanat eserleri, ekonomik ve endüstriyel başarılar, hukuk düşüncesindeki gelişmeler kadar başka toplumlara sapkınlık, acımasızlık ve ahlaksızlık gibi görünebilecek davranışlar Batı medeniyetinin üç ögeli inanç ve ahlak nizamının, bir toplumun bütün hayatı demek olan kültürde meydana getirdiği etkinliklerdir.

Gökalp'in kültür ve medeniyet kavramlaştırması, teorik gerekçelere değil, pratik zorunluluğa dayanıyor gibidir. Teorik bir kavram, kavramlaştırmanın dayandığı bir kritere göre soyut ve genel olmalı, kriterin dışındaki farklı niteliklerine rağmen somut durumların hepsini birleştirici ve açıklayıcı olmalıdır. Oysa Gökalp Batı medeniyetini bilime dayandırınca, Batı medeniyeti ile önceki medeniyetler arasında kavramsal bir uçurum doğuyor.

Tarihteki ve bugünkü başka medeniyetler gibi Batı medeniyeti de bir inanç ve ahlak nizamıdır. Bir inanç ve ona bağlı ahlak nizamı, bütün toplumlarda, insanların bir arada istikrarlı ilişkiler içinde bulunmalarını sağlar. İşte Batı toplumlarında bireycilik inancının sonucu olarak, başkalarına zarar vermemek üzere her bireyin en aykırı görünen davranışları yapma ve bu davranışların meşruluğunu talep etme hakkı vardır. Bu hakka herkes inandığı için toplum sürtüşmeye meydan vermeden işlemeye devam eder. İnsan aklına güven özgür düşünmeye ve bilimsel araştırmaya yöneltir. İnsanların ruhuna yerleşmiş olan güce ve başarıya tapma duygusu, çok çalışmayı ve bilimde en yüksek standarda erişerek başarı kazanıp o alanda güçlü olmayı teşvik eder. Eğer birey yetişme şartları dolayısıyla kanunsuz işlere sapmışsa, onun da ruhuna sinmiş olan güce ve başarıya tapma duygusu, onu da o alanda en büyük, en güçlü olmaya iter.

Ziya Gökalp, medeni Avrupa ile siyasi Avrupa arasında bir ayrılık, hatta zıtlık görür. *Garp Meselesi I* başlıklı makalede şöyle der: "Avrupalılara daima aldanmamızın başlıca sebebi, medeni Avrupa ile siyasi Avrupa'yı birbirine karıştırmamızdır. Avrupa'nın birçok yüksek zekalı alimleri, yüksek ruhlu şairleri, yüksek ülkülü filozofları var... Bunlar bize 'doğru, iyi, güzel' ideallerinin en mükemmel örneklerini gösterirler. ...

Bu yükselmiş insanlar, bize medeni Avrupa'yı gösterirler. Bizim başlıca hatamız, Avrupa'nın siyasilerini, diplomatlarını, tüccarlarını da bu fikir kahramanlarına benzetmemizdir." Avrupa düşüncesi ile Avrupa tavrı arasında bir uyuşmazlığı fark edince Ziya Gökalp, 'medenî Avrupa' derken biz ne kastediyoruz? Medeniyet gerçekten nedir?' diye kendi medeniyet anlayışını sorgulayacak yerde, göze batan uyuşmazlığın zihnimizde doğurduğu problemi, "medenî Avrupa" ve "siyasi Avrupa" diye yeni bir sınıflandırma, yeni bir mantıksal kategorileştirme yaparak çözümleyiverme yoluna gidiyor. Oysa Batı medeniyeti, birinci ögesi arka planda kalan üç ögeli bir inanç ve ahlak nizamı olarak tasarımılandığı zaman, Gökalp'in medeni Avrupa'sı da siyasi Avrupa'sı da aynı inanç ve ahlak nizamının sonucu olarak görülebilir.

Bütün medeniyetlerde, bilinçli ve rasyonel düzeyde muhasebesi yapılan bir inanç vardır. Bu inanç, birtakım ölçütlere göre eylemleri üretmesi bakımından bir ahlak nizamıdır. Biyolojik ihtiyaçların güdümüne bağlı kalmadan ve doğaya doğrudan reaksiyon düzeyini aşarak rasyonel planda problemler görmek, bilinçli tasarımlar yapmak, eylemlerini o tasarımlarla tutarlı olarak kararlaştırmak, böylece biyolojik ihtiyaçları doğrudan karşılama dışında yeni eylem alanları meydana getirmek medeniyetlerin psikolojik kaynağıdır. Büyük kültür eserleri, bu kaynağın imkanlarıyla ve medeniyeti oluşturan inancın verdiği ruh enerjisiyle doğar. Böyle bir inanca bağlı ahlak nizamı da medeniyetin toplumsal temeli olur.

Ortaya konulan teori, yüzeydeki somut farklılıkları açıklamak için ayrı kategoriler koymak yerine onların hepsini birden açıklama gücü olan birleştirici bir kavramlaştırma içeriyor. Bu medeniyet teorisi, bir inanç ve ahlak nizamı olan Batı medeniyetini, yine birer inanç ve ahlak nizamı olan eski Mezopotamya medeniyeti, eski Mısır medeniyeti, eski Yunan medeniyeti, Eski Roma medeniyeti ve İslam medeniyeti ile birlikte aynı kavram altında birleştirir. Bütün bu örneklerde medeniyetin kriteri, mantıksal sonuçları çıkarılarak kültüre çeşitlenme ve zenginleşme sağlayan rasyonel bir inançtır. Teori, bu kriteri yerine getiren inancı içeriğinden soyutladığı gibi, inanca bağlı ahlak nizamı için de bir içerik belirlemiyor. Burada da kriter, ahlak nizamının toplum yapısının temeli olacak biçimde toplum üyelerince ortaklaşa benimsenmesidir.

Gökalp, bir toplum, medeniyetini değiştirebileceği halde kültürünü değiştiremez diyor. Gökalp'in Batı medeniyetinin esası saydığı bilim ve ona bağlı teknoloji kapasitesi kurumsallaşarak yaratıcı biçimde Türk toplum yapısına giremediği halde, Gökalp'in kültüre dahil edeceği şüphesiz olan birçok şey değişti. Değişmeler, Avrupa'nın etkisinde ve şaşırtıcı boyutlarda meydana gelmekle birlikte, Türk toplumunu Batı medeniyetini paylaştığını iddia edecek konuma getirmedi.

Bu durum, Ziya Gökalp'in medeniyet ve kültür kavramlaştırmasının doğruluğuna ilişkin şüphe uyandırıyor. Batı medeniyetinden önceki hiçbir medeniyet bilime dayanmıyordu. O medeniyetlerin hepsi, toplum üyelerinin ruhunu saran bir inanca ve o inanca bağlı ahlak nizamına dayanıyordu. Buna göre Batı medeniyetini başka medeniyetlerle kavramsal bir ortak paydada birleştirmek ve onların hepsini aynı teori ile açıklamak bilimsel ölçütü daha iyi yerine getirir. Buna göre Batı medeniyeti yukarıda açıklanan üç ögeli bir inanca

ve ona bağı bir ahlak nizamına dayanır. Bilim, Batı medeniyeti kültürlerinde çok önemli işlevi olan bir kültür ögesidir.

Etkisinde kalınan Batı medeniyeti hiç anlaşılmadı. O ne bir maldır, ne kitapların içindeki bilgilerdir, ne alet ve makinelerdeki teknolojidir, ne senfonidir, ne şiirdir, ne modadır. Batı medeniyeti, yukarıda açıklandığı gibi bir inanç ve ahlak nizamıdır. Bu inanç ve ahlak nizamı, yeni bir toplum yapısı ve yeni bir zihniyet doğurmuştur. Ne olduğu anlaşılrsa bile Avrupa'da bir sürü mücadeleler ve çalkantılarla dört yüzyılda oluşan bu inanç ve ahlak nizamının, bütün eylemleri belirleyecek ve toplum yapısını değiştirecek biçimde ruhlara sindirilmesi pek olası görünmüyor. Kaldı ki kültürümüzle medeniyetimiz arasında zayıflayan ama ruhlardan kaybolması zor olan ve bu yüzden de toplum üyelerinin çoğunu ikilem içinde bırakan bağ, Batı medeniyetinin inanç ve ahlak nizamını içten benimsemeye engeldir. Bu nedenle, Türk toplumunun içine düştüğü güçlük, bir medeniyetin ruh enerjisinden yoksun kalmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Ziya Gökalp, bu meseleler üzerinde bilim disiplini ile düşünmeyi başlatan gerçek bir çığır açıcıdır. Sosyoloji, henüz Avrupa'da bile yeni bir bilim olarak birçok ülkenin üniversitesinde okutulmazken Gökalp, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji kürsüsünü kurdu. Bilime önem vermesi ve kelimelerle değil kavramlarla düşünme yönelişi ile Gökalp, Türk düşünce tarihinde bir dönüm noktasıdır.

ABSTRACT

Ziya Gökalp's Understanding of Western Civilization

In Gökalp's view science is the essence of western civilization. Early in the 20th century he saw modernisation necessary for the Turkish society then under the Ottoman rule. He equated science with modernisation. Accordingly he formulated the problem of modernisation as one of changing civilization. In this paper it is argued that this formulation does not fit the historical and social facts since like every civilization in the past western civilization is also a system of belief and a moral system attached to it. With this view in mind it is pointed out that to-day the difficulties of the Turkish society under change come from its ambiguous position between western civilization and Islamic civilization. This position is discussed in terms of a theory of civilization .